

KÂŞGARLI MAHMUD ve DİVANU LÛGATİ'T TÜRK

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yay.:629, Ankara 1995
KÂŞGARLI MAHMUD KİMDİR?

Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyılda yaşamış bir Türk bilgini, gelmiş geçmiş dâllilerin en büyüğüdür. diyebileceğimiz bir Türk dâllisidir. Bu gün için, onun hayatından çok, kişiliği ve eseri üzerinde bilgi sahibiyiz. Türk Dili Kamusu (sözlüğü) diye çağırabileceğimiz *Divanü Lûgati't - Türk ve Türk dilinin sentaksı (söz dizimi ceyherleri)*

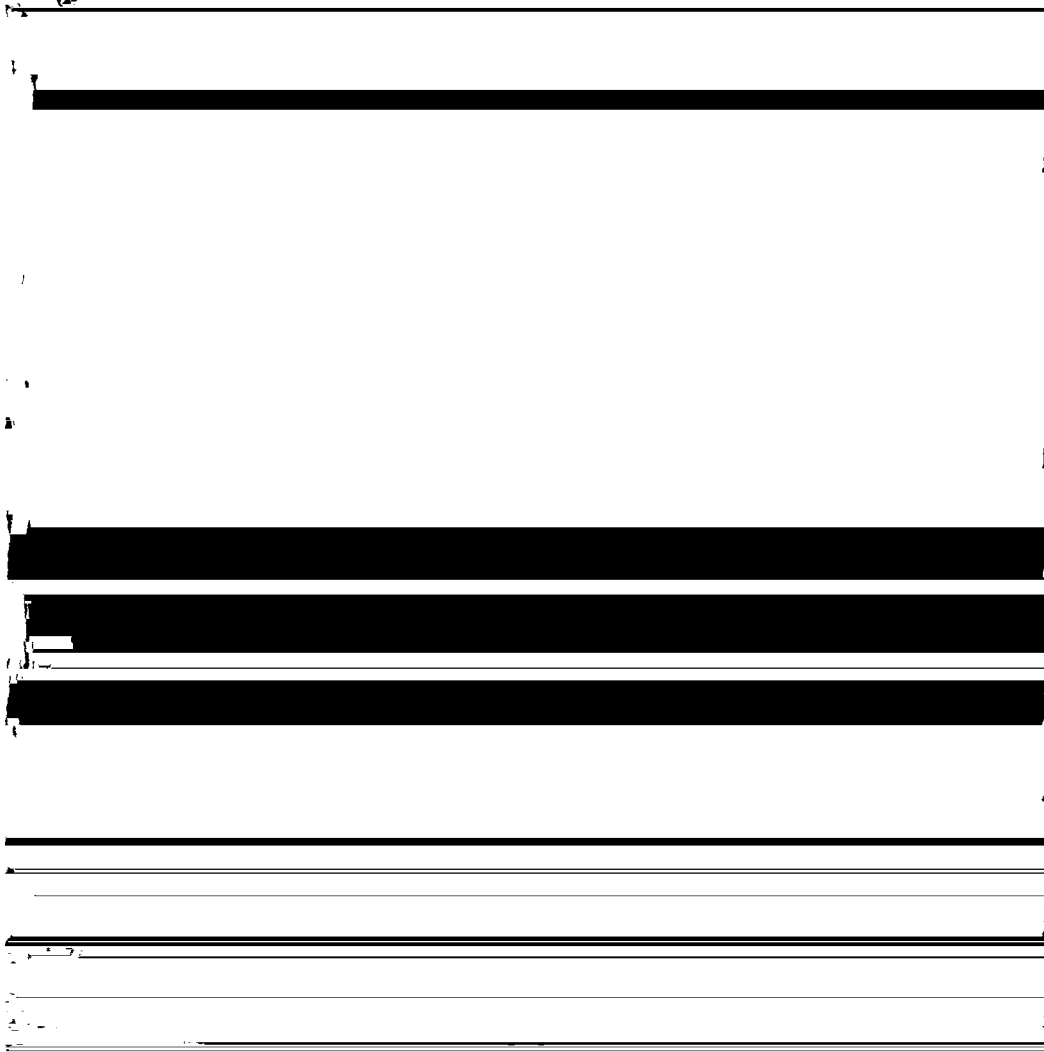
1100-1150 yılları arasında yaşamış bir Türk bilgini, gelmiş geçmiş dâllilerin en büyüğüdür. Bu gün için, onun hayatından çok, kişiliği ve eseri üzerinde bilgi sahibiyiz. Türk Dili Kamusu (sözlüğü) diye çağırabileceğimiz *Divanü Lûgati't - Türk ve Türk dilinin sentaksı (söz dizimi ceyherleri)*

Türk adlı iki dev eserin sahibidir. Ancak bu eserlerden ikincisi bugün elimizde değildir. Böyle bir eserin yazılmış olduğunu *Divanü Lûgati't Türk*'te adının verilmiş ve kısaca da

Kâşgarlı Mahmud soylu bir ailedendir. Ataları Emirler (asıl söylenişi ile Hamirler) diye tanınan Karahanlı beyleridir. Bunlardan Emir (veya Hamir) Tekin Türkistanı Samanoğullarından zaptetmiş olan bir beydir. Mahmud'un ataları olan beylerin, Karahanlılar ülkesinde Oğuzların oturdukları bölgeleri idare etmiş olmaları yahut da Karahanlılar ordusunun onların kumandaları altında Oğuzlardan kurulmuş olması muhtemeldir.

Kâşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgati't-Türk*'ün başında, soyca Türklerin en ileri gelenlerinden olduğunu söylemekte, Karahanlı sülâlesinin tanınmış kişilerinden rivayetler aktarmakta, Karahanlı devlet teşkilâtı ve saray gelenekleri üzerine geniş bilgiler vermektedir. Bu durum, onun Karahanlı hükümdar ailesine de yabancı olmadığına işaret sayılıyor. Kâşgarlı Mahmud, hükümdar ailesinden gelmemiş olsa bile, herhalde o ailenin çevresindeki seçkin ve aydın bir zümreden gelmiş olmalıdır. Onun hayatı ile ilgili olarak yukarıdaki bilgilere, iyi bir nişancı ve iyi bir asker olduğunu da ekleyebiliriz.

Kaynak eserlerde Kâşgarlı Mahmud hakkında bilgi bulunmamasının sebebi, Kâşgarlı'nın ilk ana kaynak sayılan kendi eserinde, hayatı ile ilgili çok az bilgi vermiş olmasından ileri gelmektedir. Belki de o, hayatı hakkındaki bilgileri sözlüğünden önce

birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi; bu kimseleri kötülerin-ayak takımının-şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleri ile konuşmaktan başka yol yoktur”.

“And içerek söylüyorum, ben *Buhara*’nın sözüne güvenilir imamlarının birinden ve başkaca *Nasaburlu* bir imamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki, yalavacımız (Peygamberimiz S.A.) kıyamet belgelerini, ahir zaman karışıklıklarını ve *Oğuz* Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada *Türk dilini öğreniniz; çünkü, onlar için uzun sürecek egemenlik vardır, buyurmuştur*”.

“Bu söz (hadis) doğru ise (sorgusu kendilerinin üzerine olsun) *Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vâcib) bir iş olur; yok bu söz doğru değilse akıl da bunu emreder*”².

“*Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil*’in *Kitabü l-ayn*’ında yaptığı gibi, kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak ara sıra yüreğime doğar dururdu”³.

Divanu Lûgati’ t-Türk’ü, sıradan herhangi bir sözlük gibi kabul etmek doğru değildir. Çünkü, o, yazarının üstün şahsiyeti ve birçok alandaki geniş bilgisi dolayısıyla, XI. yüzyıl Türk kültür tarihini pek çok yönleri ile aydınlatabilen bir kaynak eser vasfı kazanmıştır.

Kâşgarlı Mahmud’un, XI. yüzyıl Türk dünyasına yayılmış bütün Türk boylarının yaşadıkları bölgelerden, oturdukları büyüklü küçüklü yerleşim merkezlerinden buraları bizzat dolaşarak malzeme toplamış olması; Karahanlı yazı dilindeki sözleri yerirker onları öteki Türk lehce ve ağızlarından topladığı örneklerle karşılaştırması

tarihî hatıraların izleri olarak bir destan parçası durumundaki bazı dörtlülere rastlanmaktadır. İşte bir örnek:

*Kimi içre oldurup
İlav suvın keçtimiz
Uygur tapa başlanıp
Mıñlaq ilin açtımız*

(Gemi içine oturarak İla suyunu geçtik; Uygur memleketine yönelerek Manglak elini fethettik).⁴

Uygur eline yapılan bir gece baskını anlatılırken de:

*Tünle bile bastımız
Tegme yanğak bustumuz
Kesmelerin kestimiz
Mıñlaq erin bıçtımız*

(Geceleyin baskın yaptık, her yandaki pusuya girdik. Öyle ki, atalarının perçemlerini kestik ve Mınglak erlerini öldürdük) denmektedir.

Kâşgarlı'nın, eserinde sık sık söz konusu ettiği kavimlerden biri de Oğuzlardır. Oğuzların dili, yani Türkiye Türklerinin atalarının konuşmuş oldukları Eski Oğuzca da öteki Türk boylarının lehçelerine bakarak daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Eserde Oğuzlar, Oğuzeli ve Oğuzca üzerinde genişlemesine bilgi verilmiş olmasının sebebi, şüphesiz Oğuzların X, XI. yüzyıllar Orta Asya Türk dünyasındaki önemleri ile orantılıdır. Oğuz Türkmen boyları daha X. yüzyıldan ve Sirderya ırmağı kuzeyindeki steplerden başlayarak. Sirderya, Maveraünnehir, Harezm ve Horasan bölgelerinde önemli bir yer tutmuş bulunuyorlardı XI. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti'nin batıya yaptığı göçler ve fütuhatlar ile, Oğuz hakimiyeti Azerbaycan, Irak bölgelerine ve devrin büyük kültür merkezlerinden biri durumunda olan *Bağdat*'a kadar uzanmıştı. Orta Asya Türk dünyasında bu kadar önemli bir yer tutmuş olan Oğuzların Türk dili bakımından etkisiz kalmaları elbette söz konusu olamazdı. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde Oğuzcaya çok sık yer vermiş olması, herhalde bu durumla ilgili olmalıdır. Kâşgarlı'nın Oğuzca hakkında verdiği bilgiler, dil tarihi açısından daha başka bir değer de taşımaktadır. Şöyle ki; VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar değişik bölgelerde müstakil, fakat ayrı birer yazı dili hâlinde yol almış bulunan Türkçe, tek bir kol hâlinde ilerlemiştir. Oğuzcanın gerek Orta Asyada gerek Anadolu bölgesinde müstakil bir yazı dili hâlinde kuruluşu XIII. yüzyıldadır. Elimizde XIII. yüzyıldan önceye ait yazılış alanları belli metinler bulunmadığından bu gün için Oğuzcanın XIII. yüzyıl öncesi, sisli bir dönem durumundadır. İşte bundan dolayıdır ki, Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzca için verdiği bilgiler bu lehçenin XI. yüzyıldan XIII. yüzyıl ortalarına kadar uzanan devresinin tayini bakımından çok değerlidir ve iki dönem arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

Bütün konuşma ve yazı dilleri gibi, Oğuzca da sürekli bir değişme yolu izlediğinden, *Divanu Lûgati't-Türk* vasıtasıyla Oğuzcanın tarihî gelişme durumu hakkında da değerli bilgiler alınabilmektedir. Ayrıca, bu eser sayesinde Oğuzcanın o devrin ortak

eserinde herhangi bir kelime veya dil kuralı üzerinde dururken “Türklerce -yani Karahanlı Türklerince- böyle söylenir; Oğuzlarda karşılığı şudur; Oğuzlar bunu bilmezler; Çiğil, Yağma, Suvar ve Bulgar Türkleri ile Kıpçaklar bu söyleyişle ortaklaşırlar ya da ayrılırlar; onların başka bir diyaleği vardır” gibi ayrıntılı açıklamalara da girmiş; gerektiğinde bunlar için örnekler de sıralamıştır.

Divanu Lûgati't-Türk'ün dil ve kültür tarihindeki yeri üzerinde ne kadar dursak, ne kadar yazsak azdır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kâşgarlı Mahmud, bu değerli eseri ile Türk milletinin kalbinde olduğu kadar Türk dil ve kültür tarihine de adını altın harflerle yazdırmaya hak kazanmış üstün değerlerimizden biridir.

Savın okuvucularımıza Türkçenin XI. yüzyılda nasıl bir dil yapısında olduğunu

'Beyler atlarını yordular, kaygı onları durdurdu, yani sardı; benizleri sarardı; sanki safran sürülmüştü'

Tumluğ kelip kapsadı

Çutluğ yayığ tepsedi

Çarlap ajun yapsadı

Et yin üşüp emrişür.

'Soğuk gelip kapladı, kutlu yazı çekemedi; kar yağarak dünyayı kapattı vücut üşüyerek titriyor'

Yığlap udu artadım

Bağrım başın kartadım

Çaçmış kutuğ irtedim

Yağmur küni kan saçar.

'Arkasından ağlavarak bozuldum, bağrımın varasını destim, eiden saadeti aradım, gözüm

yağmur gibi kan saçar.'

Tümen çiçek dizildi

Bükünden ol yazıldı

Öküş yatıp üzeldi

Yerde kopa adrışur

'Yazın gelişi dolayısıyla, tümen tümen çiçek dizildi, yer altında yatmaktan sıkılan bitkiler yerden fısırlıyor ve birbirinden ayrılıyor.'